

УДК 821.512.154:82-121
DOI 10.58649/1694-5344-2025-3-158-161

ЖУМАКАДЫРОВА К.М.

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын Билим берүү, маалымат жана котормо борбору

ЖУМАКАДЫРОВА К.М.

Учебно-информационный и переводческий центр Национальной комиссии по государственному языку и языковой политике при Президенте КР

ZHUMAKADYROVA K.M.

Educational, Information and Translation Center of the National Commission on the State Language and Language Policy under the President of the Kyrgyz Republic

ORCID: 0009-0001-9532-42-13

АКЫН СООРОНБАЙ ЖУСУЕВДИН ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ СОГУШ ТЕМАСЫНЫН КӨРКӨМ ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ ТЕМЫ ВОЙНЫ В ПОЭЗИИ
СООРОНБАЯ ЖУСУЕВА**

**ARTISTIC DEPICTION OF THE THEME OF WAR IN THE POETRY
OF THE POET SOORONBAI ZHUSUEV**

Кыскача мүнөздөмө: Макалада акын С.Жусуевдин согуш темасында жазылган ырлары анализге алынган. Акын согуш талаасын өз көзү менен көрүп, катышкандыктан согуштагы көрүнүштөрдү ырларында реалдуу чагылдырып, кыргыз адабиятында өзгөчө орун ээлеген. Бул макалада Кыргыз адабиятында согуш темасындагы чыгармалардын жазылышына жана изилденишине салым кошкон акын экендиги макалада изилденди.

Аннотация: В статье анализируются стихотворения поэта С. Жусуева на военную тему. Будучи свидетелем и участником боевых действий, поэт реалистично отразил сцены войны в своих стихотворениях, которые заняли особое место в кыргызской литературе. В статье рассматривается вклад поэта в создание и изучение произведений на военную тему в кыргызской литературе.

Abstract: The article analyzed poems written on military themes. The poet, who saw and participated in the battles with his own eyes, realistically reflected the scenes of war in his poems, taking a special place in Kyrgyz literature. The article examines how the poet contributed to the writing and research of works on military themes in Kyrgyz literature.

Негизги сөздөр: согуш; жеңиш; жоокер; экология; образ; поэзия; деталь; мораль; сюжет.

Ключевые слова: война; победа; солдат; экология; образ; поэзия; деталь; мораль; сюжет.

Keywords: war; victory; soldier; ecology; image; poetry, detail; morality; plot.

Акын Сооронбай Жусуевдин адамдык жана чыгармачылык тагдыры Улуу Ата Мекендик согуш мезгилине туш келгендиктен, согуш темасы чыгармачылыгынын өзөгүн түзүп, алгачы ырлары да согуш темасына арналган. Акындын алгачкы ыры «Алдыга жүргүн, кыргыздар!» деген ат менен 1943-жылы аскердик жер кепеде жазылып, ошол эле жылы «Советтик Кыргызстан» (азыркы «Ала-Тоо») журналына басылган. Дал ошол кан күйгөн апаат жылдарда акындын калеминен өз элин эрдикке, жеңишке үндөгөн алгачкы ыр саптары жарала баштайт. Жогоруда белгилеп

кеткендей «Алдыга жүргүн, кыргыздар!» аттуу эң алгачкы ыры 1943-жылы жарыяланса, ал эми биринчи жыйнагы «Эмгек күүсү» деген ат менен 1950-жылы жарык көрөт. Белгилей кетчү нерсе, С. Жусуев адабиятка элүүнчү жылдарда келип киргени менен дароо көзгө уруна турган чыгармаларды жарата алган жок. Анын акындык жүзү алтымышынчы жылдардан баштап ачыла баштайт. Согуштан кийинки жылдар кыргыз адабиятынын өнүгүшүндөгү өзгөчө этапты түзөт. Бул учурда адабият майданына келген жаш акындар фольклор менен катар классикалык

традициялардан пайдаланып окуп үйрөнүштү, башкача айтканда, орус жана дүйнөлүк адабият менен кеңири таанышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушту. Ошолордун арасынан өзүнчө чыйыр салууга жетишкен акындын бири – Сооронбай Жусуев. Акын согуш талаасында, ок-дарынын арасында байланышчы болуп тынымсыз чуркап жүрүп, убакыт боло калганда солдаттык каттар менен бирге ыр саптары да жаралып, алар оорукка жөнөтүлүп турган. Согуш жана тынчтык темасы бул – түбөлүктүү тема болуп саналат. Бул күндө да ал ар бир адамдын жүрөгүн өйүгөн эң негизги проблеманын бири, ошол себептүү согуш темасын чагылдырбаган бир дагы акын, бир дагы жазуучу жок. Бул теманы акын тарых фактысы катарында эле эмес, адам тагдыры жөнүндөгү жалпы адамзаттык проблема болгондуктан, алардын келечегине тынчсызданып, эртеңки күнүн ойлоп кайрылат. Окумуштуу Р. Кыдырбаева белгилегендей, акындын согуш темасындагы чыгармалары курулай ретроспективдик кайрылуу эмес. [9, 5-б.] Бул баарынан мурда согуш убагындагы элдин башына түшкөн оор кайгыны поэзия тили аркылуу калайык-калкка жеткирүү. Согуш башталганда С. Жусуев он алты жашта экен. Ошол убакта эле газетага кабар жазууну жакшы көрүп, анча-мынча ырларын да жаратып жүрүптүр. Акын "Алдыга жүргүн, кыргыздар!" аттуу ыры майдан талаасында жазылган. Ырда каардуу душмандын бейкут элдин тынчын алганын айыптайт. Канчалаган бейкүнөө жоокерлердин (арасында жашы жете элек, муруту жаңыдан чыгып келаткан жаш уландар да бар) кырылышына акындын жүрөгү ачышып, фашисттик баскынчылардын айбандык облигин көркөм сүрөттөп берет. Ошондуктан каардуу эмоцияга толгон ыр саптарды чамасынын келишинче тизмектейт:

...Өлөрман душман өрөпкүп,
Өмүрү өчсүн түбөлүк.

Ар намыстуу кыргыздар,
Алдыга жүргүн, күүлөнүп! [5, 146-б.]

Ч. Айтматов белгилегендей, Улуу Ата Мекендик согуш темасы Сооронбай Жусуевдин көп китептери аркылуу негизги лейтмотив болуп өтөт. Бул темага ал чыны менен астейдил берилген. [10, 7-б.] Акындын ырларында согушка каршы айгай салып кыйкырбайт, тынчтыкты даңазалаган жактап чубалжыган триадаларды да жазбайт. С. Жигитов адилеттүү белгилегендей, "согуш" темасы акындын бүткүл чыгармачылыгынын жүлүнү сыяктуу сезилет". [1, 4-б.] Кайсы гана

окумуштуу, адабиятчы же жазуучу болбосун, кыргыз акындар тууралуу сөз кылганда, сөзсүз түрдө С. Жусуев, С. Эралиев, Б. Сарногоев, Ж. Садыковдордун ысмын биринчи аташат. Жогоруда белгиленгендей, С. Жусуевдин чыгармачылыгындагы эң урунттуу тема – бул согуш темасы. Бул адамзат тарыхындагы өтө мүшкүл иш! Муну азыркы муундар, жаштар кандай кабыл алат, кеп ошондо... Ошондуктан бул теманы иликтөөдө бизге негизги курал катары С. Жусуевдин ырлары кызмат өтөйт. Бул түбөлүктүү теманы иштеп чыгууда С. Жусуев өтө чоң эмгек сиңирген. Акын өз поэзиясында согуш маалында кездешкен ар түрдүү көрүнүштөрдү мисалы, патриоттук менен чыккынчылык, адамгерчилик менен кара мүртөздүк жана башка сыяктуу адамзат пендесиндеги оң-терс сапаттарды чагылдырган.

Акындын өзгөчө касиети – ар бир ырга өзүнчө жан киргизип, окурманды да окуяга аралашып жүргөндөй сезимге дуушар кылгандыгы. Ошондуктан С. Жусуевдин патриоттук мазмундагы ыр саптары жоокерлерге дем берип, жаштарыбызды жакшы сапаттарга тарбиялап келген.

Алгачкы ырларынан бири "Биз жеңишчил" (1943) деп аталып, ал эки гана строфадан турганына карабай, акын чоң жеңишке бараткан жоокердин ишенимдүү кадамын мыкты саптар менен берүүгө жетишкен. С. Жусуевдин башынан кечирген күндөрүнөн кабар берген "Эсимде" аттуу ырында жоокерлердин үмүт-тилеги мындайча элестүү сүрөттөлүп берилет:

Жоокерлер от жанында жабылышып,
Окулган Ала-Тоодон барган каттар.

Ак калай кружкалар кагылышып,

Эсимде "Жеңебиз" деп ичкен чактар.
(Тандалмалар, 29-б.) Согуштун элеси акынды али күнгө чейин көлөкөдөй ээрчип, дале болсо аны жайына койбой кыйнап жүрөт. Айласы кеткен акын "эх, ушул элестерден эптеп кутулайынчы! дегендей, келечекке үмүт менен карайт. Бирок, баары бир аны көкүрөгүнөн сүрүп чыгара албайт. "Музыкант иниме" (1957) ырында да согуштан калган такты музыканттын абалы аркылуу ачып берүүгө жетишкен.

Андагы:

...Салаасы сол колунун тыбырчылайт,

Салбырайт колсуз калган оң жак жеңи
– деген саптарда кичинекей деталь аркылуу жеткирген.

Акын согуш темасындагы ырларды алтымышынчы жылдары айрыкча берилип,

жүрөгүн чындап ачып салып жазган. Башка акындардын тажрыйбасына кайрылып көрсөк алар да согуш темасына алтымышынчы жылдардан тарта көп кайрылып келишкен. Алтымышынчы жылдардан тартып кескин көбөйгөнү кызык көрүнүш. Бул суроо боюнча С. Жусуевдин өзүнө кайрылганда, акындын ою мындай экен: Алгачкы кезде көргөнүн көргөндөй жазып, ырларында душмандардан өч алууга чакырган мотивдер, эрдикти үстүртөн даңктоо менен чектелгендигин тажрыйбасынын жоктугунан көрөт. Кийинчерээк бул темага философиялык көз карашта мамиле кылып, анализ жүргүзүү алдыңкы планга чыкканын мойнуна алат. Биздин байкообузда, ал төмөндөгүдөй жагдай менен түшүндүрүлөт. Алгачкы жыйнактарынан алтымышынчы жылдарга чейинки убакыттын аралыгында согуш темасына анча көңүл бурулбай калгандыгы биринчиден, буга алтымышынчы жылдардагы өлкөнүн саясий-экономикалык абалы, анткени ага чейин согушту бир беткей гана баатырдык планда сүрөттөп келишкен. Бул да ошол учурдагы коомдун талабы болгондур. Кийинчерээк согуш жалаң гана героика эмес, трагедия экендигин сезип актуалдуу темага мына ошол позицияда кайрыла башташты. Натыйжада, терең ой жүгүртүп, кийинки муундарды таасирленткен тарбиялык саптарды жаратууда чоң ийгиликтерге жетишкен.

Алтымышынчы жылдардагы эң мыкты иштелген ырларга төмөнкүлөрдү киргизсек болот. Алар "Адам каны", "Дарак", "Салмак", "Урук", "Кол", "Жыт", "Бут". Согуш талаасындагы суудай аккан жоокерлердин каны али күнгө чейин көз алдында элестеп, керек болсо ичиркентип, бейпай түйшүккө батырат. Адамзат проблемасы акындын ырларында өтө терең берилип ойлонтууга мажбурлайт. Тарыхка деле кайрылсак, биз сөз кылган Улуу Ата Мекендик согушка чейин да, андан кийин да канча согуштар болуп келген жана болуп жатканы бүгүнкү күндүн көйгөйлүү маселелеринен. 1945-жылдагы Улуу Ата Мекендик согушту акыркысы деп ойлогон эл андан кийин да канчасын көрдү. Канчалык кан какшап түшүндүргөнгө караганда ырдын кубаты, күчү таасирдүү болгондуктан, поэзия жанрына көбүрөөк маани берилет. Фронттук турмуштун жүрөк титиреткен катаал окуяларын поэтикалык тилдин кудурети менен сүрөттөө жагынан С. Жусуевдин "Бир тоголок картошка" аттуу ыры бир кыйла күчтүү чыккан. Мисалы, согуштун ардагерлери сүйлөшүп баратып, эки баланын

картошканы топ кылып ойноп жүргөнүн көрүп калышат. Ошондо досу акынга кайрылып, өткөн күндөрдү эске түшүрөт: Ачка, кийимдери кир, араң бут шилтеп келаткан сөлөкөттөй туткундарды көз алдына келтирет да, ошондогу көз ирмемде өткөн көрүнүштү эске салат:

Бир картөшкө жолдо жатты куланып,
Туткун ага колун сунду кубанып.
Артыбыздан тытыр-р-р этип автомат,
Арык туткун сулк жыгылды суналып.
Аягында болсо:

...Мындай өлүм жок болсо да оюнда,
Туткун жатты чоочун өлкө жолунда
Кала берди өз канына боёлуп,
Бир картөшкө анын сенек колунда...

деп айтып бүтүп, картошканы тээп ойноп жүргөн балдарды узата карайт. [7, 183-б.] Мындай көрүнүштөр көп эле кездешет. Демек, ырдын чакан сюжети акындын жоокер досуна арналып, анын эскерүүсүндө туткун күндөрүндө көргөн бир тоголок картошкага байланыштуу окуяны гана баяндайт. Согуштук бул фактыны акын жалпылоочу көркөм чындыкка айлантып, лириканын элпек тили менен аны таасирдүү ачып берет.

"Алакан" аттуу ырда да ошондой кичинекей көркөм деталь менен маанилүү ойду окурманга таамай, таасын жеткирет. Мында согуштан кийинки тынч турмушту өткөрүп жаткан акын бир күнү баласын эркелетип жатып алаканын өбөт да, согуштагы бир көз ирмемди эстей кетет. Согушта бирге жүргөн Самак аттуу шайыр досу бир күнү баласынын алаканы тартылган кагазды көрсөтүп, аны аябай сагынгандыгын билдирет. Андан ары Саматтын өтө баласаактыгы белгиленип келип окуянын кульминациясына келип жетет. Бир күнү кыштактагы жоону сүрүп чыгып, бир короого келип, анда байлануу баланы көрүп аябай таңгалышат. Ошондо баласаак Самак аттап-буттап наристеге жетип бошотоордо боз топурак бурк этип, жоонун коюп койгон миңасы жарылат. Акын ырдын ушул сабына келгенде тугаланып, андан ары айталбай баратканын, бул окуя жүрөгүн канатканын, жерде купкуу болгон кичинекей алакандын жаткандыгын бар күчүн жыйып туруп минтип сүйлөйт:

...Кээде түшүп мен торуна санаанын,
Көргөнүмдүн көбүн эске саламын.
Согуш десе көз алдыма тартылат,
Ошондогу алаканы баланын
[7, 184-б.]

Алакан – бул аталык мээримдин, ата менен баланын ортосундагы сүйүүнүн

символу. Ошондой эле бул согуштук окуяны, баласын сагынган жоокер Самакты, анын эрдигин эске түшүргөн шарттуу образ. Демек С. Жусуевдин «Алакан», «Бир тоголок картошка» аттуу ырлары согуш аяктагандан көп мезгилден кийин жазылган, бирок бул жөнөкөй гана мезгилдин аралыгы эмес, бул – акындын өз башынан өткөргөн, өзү көргөн-билген окуяларынын негизинде адамгерчилик менен жырткычтык, гуманизм менен ырайымсыздык жөнүндөгү поэтикалык ой-толгоолору. «Алакан», «Бир тоголок картошка» – булар өзүнчө бүткөн поэтикалык образдар, алар аркылуу акындын адам, анын улуулугу жөнүндөгү көз карашы, философиясы ачылат.

Бул согуш жеке эле майдандагы жоокерлер эмес, тылда калгандардын да эси-көөнүнөн кеткис окуя болгон. Бу да болсо согуштун кесепети экендиги чыгармада таасын чагылдырылган. С.Жусуевдин бул ырларынын өзгөчөлүгү конкреттүүлүгүндө, предметтүүлүгүндө жана өзөктүү идеялардын туруктуу орун алгандыгында. Акын айтайын деген оюн образдуу, таасирдүү, конкреттүү көркөм деталды пайдалануу менен бере билет. Поэтикалык конкреттүүлүктүн жакшы үлгүлөрү катары анын "Дарак", "Жылуулук", "Кол" аттуу ырларын мисалга тартсак болот. Айрыкча "Дарак" аттуу ыры ойду конкреттүү сүрөттөө жагынан чеберчилик менен иштелген. Жөнөкөй гана көрүнүштөр символдуу образдарга айланат. Акын кандай гана көрүнүштү лириканын объектиси кылып албасын, андан адам үчүн жашоо үчүн зарылдыкты табат. "Жыт" – кадимки эле жыт: гүлдүн жыты, тоонун, абанын жана башкаларга мүнөздүү жыт. Карап турса поэзияга ылайыктуу деле объект сыяктанбайт. Бирок акын андан маанилүү ой табат. Эгерде татынакай абаны бомба менен ок-дарынын жыты бузуп турса, бул жаман көрүнүш. Ошентип, ал турмуштук бир деталь аркылуу согуш темасын ачып берет. "Согушту өз көзүм менен көрүп – дейт акын, – согуштун эмне экенин билген мага согуш жөнүндө жазуу милдет сыяктуу болгон жана менин чыгармачылыгымда негизги темалардын бири десек болот. Бул темада өтө көп ырларды жана поэмаларды жазууда негизги максатым жаш муундар сабак алса дегеним". (С. Жусуев менен маек., 2003-ж.)

Ал да он сегиз жаш курагында колуна курал кармап душман менен беттешкени жөнөгөн:

...Түшүмө тагдыр кирчү аккуу болуп,

Асманда сермеп учкан ак канатты.
Өмүрүмдө кыз кучактай элегимде,
Кучактап уктап жүрдүм автоматты. –
деген саптары чоң жоопкерчиликти мойнуна
алган жаш уландарды көз алдыңа элестетет.

Согуш темасынын көркөм чагылдырылышы, анын чыгармачылык толгонууларынын магистралдык багытына айланышы С. Жусуевдин акындык ички муктаждыгынын натыйжасы болуп эсептелет.

Жыйынтыктап айтсак, С. Жусуевдин акындык жүзү согуш чыгармаларынан ачылып, бул темада аябай зор эмгек сиңирген деп чечкиндүү түрдө айта алабыз.

Колдонулган адабияттар

1. Жигитов С. Акындын жаңы жыйнагы // Сов. Кыргызстан, 1961, 5-февраль, 4-б.
2. Жусуев С. Эмгек күүсү // Ырлар жыйнагы. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1950, 104-б.
3. Жусуев С. Сүйүү менен ишенич. Ырлар, поэма жана котормолор. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1956, 180-б.
4. Жусуев С. Үмүт. Ырлар жана поэмалар. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1960, 136-б.
5. Жусуев С. Көңүл күүлөрү. Ырлар жана поэмалар. – Фрунзе: Кыргызстан, 1966, 196-б.
6. Жусуев С. Тандалмалар. Тандалган ырлар жана поэмалар. – Фрунзе: Кыргызстан, 1975, 492-б.
7. Жусуев С. Тандалмалар. Ырлар жана поэмалар. – Фрунзе: Кыргызстан, 1984, 260-б.
8. Жусуев С. Керемет. – Фрунзе: Кыргызстан, 1988, 27-б.
9. Кыдырбаева Р.З. Бул үчөөнүн кимиси // Кырг. маданияты, 1973, 15-февраль, №7, 5-б.
10. Айтматов Ч. Эрдик менен мээримдүүлүк // Кырг. маданияты, 1991, №3, 7-б.

Рецензент: филол.и.д-р, профессор Койлубаев К.